

utilitarismu má řadu variant, které už málo korespondují s principy původní doktríny osmnáctého století.

Alternativou k teorii užitečnosti je Rawsova teorie spravedlnosti, která se rovněž stala velmi populární v sedmdesátých letech a kterou autorka rozebírá v sedmé kapitole. Tato teorie má kořeny v liberalismu, s nímž jsou spojovány naděje na odstranění společenské nerovnosti, dosažení harmonie v mezilidských vztazích a upevnění rozpadlé morálky. V podstatě jde o představu sociálně politické a morální obrody společnosti, která není prosta utopických visí. J. Rawls chce, aby společnost byla souhrnem víceméně nezávislých lidí, kteří ve svých vzájemných vztazích uznávají společná pravidla chování a většinou podle nich jednají. Hlavním úkolem je právě zformulování nezbytných pravidel jednání neboli principů spravedlnosti. Spravedlnost by měla být i základem čtností sociálních institucí i základem sociální struktury. Měla by usměrňovat i volbu politické konstituce společnosti a její ekonomický systém. V jistém smyslu jde o určitou novou podobu etického naturalismu, protože spravedlnost je zde chápána jako přírodní, byť specificky lidská způsobilost, jako morální cit. Řadí se k ní koncepce konkrétních čtností, které určují morální hodnotu osobnosti a spojují ji s chápáním dobra (které je synonymem štěstí): „Sebeúcta a pevné přesvědčení o hodnotě druhého člověka jsou nejdůležitějším obsahem dobra jako morální hodnoty.“

Významný proud v etice šedesátých a sedmdesátých let konečně představuje hnutí za obnovení morální ortodoxie iniciované teologií, jímž se zabývá kapitola osmá. Jeho protagonisté se většinou hlásí k historickému přístupu, který bere v potaz specifika současné situace. Jejich názory se různí v otázce preference obecných morálních norem (sjednocujících všechny křesťany) či konkrétních morálních pravidel odpovídajících jednotlivým případům. Populární osobností je J. Fletcher, který se přiklání ke kompromisu mezi situační etikou (vzniklou již ve čtyřicátých letech) a tzv. absolutním principem křesťanské lásky. Pro Fletchera jevy a činy se stávají hodnotami v závislosti na tom, zda člověku přinášejí dobro nebo zlo. Odvádí tedy pozornost od dogmatu ke konkrétnímu chování lidí. Hlásá „aktivní etiku“ jako vědu o „praktickém rozumu“. Člověk má uplatňovat imperativy křesťanské morálky v praxi a zvažovat přitom konkrétní situační faktory. Absolutní normou, „která dodává relativistické metodě novou hodnotu“, je pro něj „láska“, jejíž úlohu není třeba dokazovat. Od ní je odvozen „zlatý fond lidské mravnosti“, do něhož patří slušnost, přátelství, soucítění s druhými, pravdomluvnost, svědomitost, úcta ke svobodě, vlasti apod., a platí, že „láska je spravedlnost a spravedlnost je láska“.

Poslední kapitola knihy je věnována teorii mravní výchovy, která v tomto století dlouho stála mimo zájem etiky (s výjimkou J. Deweyho) a byla znovu nalezena až v posledních letech. Obrací se proti technokratickým a behavioristickým koncepcím výchovy a podtrhává humanistický přístup, postavený jak na požadavku racionálního zdůvodnění chování, tak na citové identifikaci s morálními imperativy. Základem teorie výchovy má být filozofie výchovy a nejdůležitějším cílem je formování hodnotové orientace osobnosti obsahující společensky prospěšné hodnoty a rozvíjení schopnosti správně se rozhodovat v konkrétních životních situacích. Tuto koncepci rozvíjí například M. Warnock, R. Barrow, P. Hirst, A. Brent a další. Někteří zdůrazňují psychologický aspekt (např. A. Harris), i když trvají i na pochopení podstaty a struktury morálky. Významné je učení L. Kohlberga, který navrhl schéma postupného vývoje morálního vědomí. Cílem je dosažení morální vyspělosti jedince, cesta vede přes rozvíjení schopnosti samostatného uvažování a rozhodování, metoda je postavena na výchově k citu pro morálku a spravedlnost a obsahuje experimentální prvky. Výchovný proces se podle Kohlberga má opírat nejen o psychologii, ale i o sociologii. Dospěl k závěru, že ve všech společnostech existují stejné, invariantní formy mravního myšlení lidí, tak jako existují univerzálně platné morální principy, normy, hodnoty. Úlohu společenských institucí, jako je rodina, stát, právo, ekonomika, vidí ve stimulaci morálního vývoje, ve vytváření podnětů k pochopení role jiných lidí, ve schopnosti sžít se s jejich zájmy (je odpůrcem „teorie rolí“ postavené na víceméně pasivní interiorizaci, která podle něj znehodnocuje osobnost). Sladění vzájemného působení prostředí a poznávacích schopností člověka vnáší vnitřní harmonii nejen do chování jednotlivců, ale do celého sociálního systému.

Jak správně vystihuje K. A. Švarcmanová, každá ze zmíněných teorií či koncepcí je svým způsobem jednostranná. Opírá se o určitou premisu, kterou se snaží důsledně propracovat, a pohybuje se ve své vlastní logice, kterou staví proti logice jiných koncepcí. Tento způsob je však ve vývoji vědního poznání běžný a asi jedině možný, má-li si obor zachovat živý, dynamický charakter. Kromě toho je zjevné, že na západě vývoj vědy o morálce silně odráží vývoj společnosti, že společnost jí nabízí naléhavé problémy k řešení, které ona přijímá, i když je úplně nikdy nevyřeší. Nezbyvá než položit si nakonec otázku

naznačenou již na začátku : jak se vývoj naší společnosti odráží ve vývoji naší etiky (respektive marxistické vědy o morálce) a také ve vývoji naší socialistické morálky?

Marxistická etika ještě donedávna řešila problém, zda je samostatnou vědou a zpracovávala svou vazbu na historický a posléze i dialektický materialismus, zabývala se rozdílem mezi etikou a morálkou apod. Hlásí se k ideji humanismu, kterou ale zatím hlouběji nerozpracovala, a k striktní determinaci sociálním prostředím, kterou spojuje s odvřením práva na subjektivní relativizaci morálních norem. O tyto momenty se opírá kritika buržoazních koncepcí morálky a etiky v naší knize. Jde však tak daleko, že zamítá téměř všechny společné rysy morálky naší a kapitalistické společnosti, což při nejmenším odporuje historickým tradicím, existenci určitého společného kulturního dědictví, k němuž se v posledních letech hlásí i představitelé sovětské kultury a politiky, a které je i základem pro porozumění mezi národy východu a západu, základem mírového soužití. Je škoda, že nebyla přeložena nějaká novější, méně předpojatá práce, užitečná by byla také publikace autentických textů západních autorů doplněných podrobným komentářem. Informační hodnota dané knihy se poněkud ztrácí ve snaze zaujmout za každou cenu kritický postoj. Lze se ptát, zda je dosažená zručnost v kritice buržoazních etických koncepcí postačujícím podkladem pro konstruktivní budování vlastního etického systému, jehož potřeba nesporně stoupá, stejně jako potřeba sociologických analýz v této oblasti. Naše sociologie morálky se totiž vyskytuje jen ve formě stopových prvků ve výzkumech hodnotových orientací a v emocionálněji laděných neempirických textech. U nás i mnoho sociologů „se otfese při slově morálka“, v níž vidí především omezené moralizování. Paradoxně je to dáno i tím, že jsme se nevyhnuli zavrhované subjektivní relativizaci morálních kritérií, stejně jako jsme se nevyhnuli na jedné straně rysům pragmatizace a utilitarizace, na druhé straně symptomům dogmatizace. Morálka je živý, vyvíjející se společenský jev hodný sociologického zkoumání, jehož úkolem samozřejmě není nastolování nových morálních norem ani kontrola jejich dodržování. Ovšem lepší poznání společnosti z tohoto úhlu je důležité i pro její ovlivňování, pro rozvíjení metod jejího optimálního řízení. To je jeden z důvodů, proč v západních zemích vzrostl v posledních letech tak silně zájem o etiku, o její aplikaci v teorii výchovy, proč se kladl velký důraz na výuku etiky u budoucích politiků, ekonomů, manažerů. Lze doufat, že praktické požadavky přestavby socialistické společnosti obrátí i u nás pozornost na rozvoj věd o morálce.

Alena Vodáková

R. Stollberg: Soziologie der Arbeit (Sociologie práce)

Berlin, Die Wirtschaft 1988, 320 s.

Marxisticko-leninská sociologie v NDR je vědou s dlouhou tradicí. Vedoucí sociologové, k nimž patří autor recenzované knihy, se svými spolupracovníky po desítky let vykonávají svou průzkumnou, teoretickou i pedagogickou práci. Mají za sebou celou řadu teoretických sporů i práce v terénu.

Když sociologie ve svém vzestupném vývoji narazila na složité problémy, dokázali z nich vyjít bez otřesů a prudkého přehazování výhybek, reformovali svou práci a našli její konstruktivní pokračování. Sociologie proto mohla akumulovat poměrně obšírné teoretické i empirické poznání.

R. Stollberg (prof., DrSc.) patří k oporám sociologie. Učí na Univerzitě M. Luthera v Halle a provádí empirický výzkum v okolním (zejména těžebním, chemickém a strojírenském) průmyslu. V oboru sociologie práce patří k nejpřednějším.

Dá se o něm říci, že pracuje v odvětví sociologie obecně a v oboru sociologie práce zvláště. Spolu s G. Assmannem (Humboldtova univerzita, Berlín) napsal *Základy marxisticko-leninské sociologie* (v sedmdesátých letech). Stollbergova monografie o sociologii byla nedávno přeložena a vydána v SSSR. Značný úspěch měla jeho populární vědecká brožura *Co je sociologie*.

Autor se podílí na mezinárodních sociologických výzkumech Evropského střediska pro koordinaci a dokumentaci ve společenských vědách. Je v kontaktu i s našimi odborníky, zná řadu našich sociologických prací a poměrně hojně na ně odkazuje (právě tak jako na práce sovětské a polské).

Nová kniha o sociologii práce staví do středu pozornosti proměny práce v socialistickém výrobním způsobu. Je to kniha značně rozsáhlá, vyznačuje se přehledností tématu, střídáním teoretických výsledků a empirických nálezů, působí instruktivně (psal ji zkušený vysokoškolský učitel).

Sociologie práce má sedm kapitol. V první kapitole shrnuje teoretické principy marxisticko-leninské sociologie práce, její místo v obecné sociologii a praktickou orientaci. Vychází z kategorie práce, znovu

zpracovává marxistické teoretické dědictví, zaujímá stanovisko k tomu, co přidali rozmanití autoři. V závěru kapitoly je specifikován pojem charakter práce a jeho socialistická forma. Je zde shrnuto teoreticko-metodologické východisko pro celé dílo.

Druhá kapitola je věnována vztahu člověka k práci. Po obecném úvodu se člení do tří částí: Jak vyplývá z rozvoje výrobních sil a sociálně ekonomických poměrů. Potom jak je spoluurčován vědomím pracujících. Konečně formování socialistického vztahu k práci z objektivních i subjektivních hledisek. Je to největší kapitola, zabírá přibližně třetinu knihy a její poslední část zase představuje polovinu celé kapitoly.

K problémům rozebíraným v této kapitole náleží kupříkladu práce a výkon, práce jako samoučel a životní potřeba, práce jako morální povinnost, motivace k práci, dělba práce, práce dělníka a inteligence, pracovní soutěžení, pracovní nadšení a pracovní kázeň aj. Na konci je shrnutí, jak upevňovat socialistický vztah k práci.

Třetí kapitola nese zvláštní název *Pracovní uspokojení jako zvláštní ukazatel subjektivního vztahu k práci*. Rozpakuje se nad obsahem tohoto pojmu, kritizuje jeho zjednodušování v buržoazní sociologii a hledá pro něj širší substitut, jako „uspokojení z práce“, které chápe jako úhrn pozitivních osobnostně formativních účinků práce.

Ve čtvrté kapitole je na pořadu pohyb pracovní síly, její sociální mobilita. Je to krátká kapitola. Hlavním problémem jsou změny technologického obsahu práce a získávání nové pracovní síly a druhým je mezipodniková fluktuace a zkušenosti jak se dá zastavit její nezdravý růst.

Pátá kapitola pojednává o práci jako povolání (profesi). Zajímavou část představuje problém volby povolání, pracovní poradenství k volbě povolání a rozmísťování kvalifikovaných pracovníků.

Kapitola šestá patří opět ke krátkým. Její náplň tvoří pohyb vztahu k práci z hlediska techniky a organizace práce. Zvláště se autor rozepisuje o automatizované výrobě, o práci v montážních „hnízdech“ (skupinových pracovištích) a na pásu a také o práci ve dvou až třech směnách nebo s nepřetržitým režimem.

Poslední, *sedmá kapitola* se vrací k sociologii práce a klade si otázku její praktické užitečnosti, cesty k „přetvářecí sociologii“, jež účinně dokáže působit na proměny praxe. Úplně poslední část je zaměřena na metodické zkušenosti v práci sociologa v praxi.

Přehled kapitol ukazuje, že je to obšírná práce. Přesto by bylo možné uvažovat o tom, že obsah je dost tradiční a na nejnovější problémy práce, například spojené s nejpokročilejšími technologiemi, vysokou mírou pružné automatizace, úzkým sepětím práce dělníka a inženýra, prohloubeným kolektivismem atp. se dostalo málo (a někde vůbec nic).

Do práce ještě nepronikly vyšší formy demokratismu a spojování demokratismu s růstem výkonnosti. Nemuselo by jít jen o ty formy, které se v socialistických zemích zavádějí právě nyní, ale vůbec o nové politicko-ekonomické a sociální souvislosti, které jsou příznačné pro moderní výroby, v nichž se dosahuje využívání vyššího sociálního a lidského potenciálu nových technologií.

Knihy je ve všech svých kapitolách pojata tak, že se nejprve podává teoretický úvod. Autor vychází z idejí klasických myslitelů komunismu a sleduje vývoj sociologických úkolů v rozhodnutích SED. Potom teoretický program ověřuje pomocí empirického materiálu.

Škoda, že zde chybí teoretické zpracování sociálního procesu jako osnova dalšího výzkumu (především procesu práce). Tuto připomínku by však bylo možné adresovat většině sociologických knih, což svědčí o některých obecnějších nedostatecích sociologického výzkumu (v době, kdy se z velké části dal cestou konkrétních sociologických výzkumů).

V knize se stále uplatňuje „německý sloh“, jenž patří k tradicím německé odborné mluvy: výklad je téměř důsledně členěn do odstavců zaprvé, zadruhé, zatřetí atd. Považuje se to za prostředek pregnantního a ukázněného odborného vyjadřování.

Nás může potěšit, jak časté jsou odkazy na československou sociologickou odbornou literaturu. Dalo by se například očekávat, že otázka výkonnosti, sám princip výkonnosti je typicky německým stavěním problému práce, ale nakonec zjistíme, že teoreticko-empirický materiál pochází ze Slovenska. Smutnější stránkou je, že většina českých nebo slovenských jmen není úplně v pořádku.

Kdo studuje práci jako teoretický předmět, kdo se věnuje organizování práce nebo vykonává řídicí činnost, koho zajímá aktivizování pracovníků, najde v knize utříděný a poučný výklad. Máme před sebou stěžejní dílo soudobé německé sociologické marxisticko-leninské literatury.

Jaroslav Jirásek

Valné shromáždění Československé sociologické společnosti při ČSAV

Podle stanov Československé sociologické společnosti při ČSAV se znovu po třech letech konalo její valné shromáždění dne 13. prosince 1988 v Paláci kultury v Praze za účasti 213 členů.

Zprávu hlavního výboru přednesl předseda Společnosti člen korespondent ČSAV prof. Jaroslav Kohout. Z jeho projevu vyjímáme:

Valné shromáždění organicky navazuje na těsně předcházející Celostátní vědeckou konferenci k tématu *Vztah sociálního a ekonomického rozvoje v etapě přestavby československé společnosti*, která se konala ve dnech 12.–13. prosince 1988 tamtéž. Jednání konference pomohlo zveřejnit a zbilancovat celou řadu prací sociologů, které se váží na úkoly přestavby, a formulovat řadu rozličných názorů.

Československá sociologická společnost je v oblasti společenských věd jednou z nejpočetnějších dobrovolných vědeckých společností při ČSAV. Hlavní charakteristika její práce není dána ukazateli kvantitativními, ale kvalitativními – prací v sekcích a pobočkách, v četných seminářích, konferencích a sympozii, vydanými sborníky, bohatou přednáškovou a publikační činností členů.

Československá sociologická společnost vždy cílevědomě usilovala o rozvoj styků se sociology z ostatních socialistických zemí. Za velmi významné lze považovat setkání s prof. Weidigem, předsedou Výboru pro sociologii v NDR, a s akademičkou Taťanou Zaslavskou, předsedkyní Sovětské sociologické asociace.

V uplynulém období delegace Společnosti reprezentovala Československo na XI. světovém sociologickém kongresu v New Delhi, kde kromě referátů delegátů bylo prezentováno i sedm dalších referátů československých sociologů.

Bude úkolem nového výboru, aby ihned po tomto valném shromáždění začal připravovat účast na XII. světovém sociologickém kongresu, který se bude konat v r. 1990 ve Španělsku na téma *Sociologie jednoho světa, jednota a rozdílnost*.

Bratrská Slovenská sociologická společnost při SAV začala v uplynulém období důsledněji plnit své poslání. Významným přelomem v její činnosti se stal 1. sjezd slovenských sociologů, který se konal v říjnu 1986 a jímž se slovenští sociologové přihlásili k aktivní realizaci závěrů XVII. sjezdu KSS, ke strategii urychlení sociálně ekonomického rozvoje.

V květnu 1987 se konalo v Bratislavě Valné shromáždění Slovenské sociologické společnosti při SAV, kde byla zabezpečena obměna ve vedení Společnosti a byly vytvořeny dvě nové sekce: sekce sociologie politiky a řízení a sekce sociologie vědy. Výbor rozvinul intenzivní koncepční práci zaměřenou na řešení některých přetrvávajících problémů rozvoje sociologie ve Slovenské socialistické republice. Předložil iniciativní návrh na založení sociologické edice v nakladatelství Pravda a ve spolupráci s Ústavem filozofie a sociologie SAV vydal interní materiál o činnosti Společnosti od jejího vzniku až po současnost. Dále se z jeho podnětu zpracovává rozsáhlá informační analýza výuky sociologie na všech typech slovenských vysokých škol.

Zvláštní pozornost se věnuje rozvoji spolupráce sekcí Slovenské sociologické společnosti při SAV a Československé sociologické společnosti při ČSAV v rámci přípravy celostátních seminářů a prohlubování jejich vazby na činnost státních orgánů a jiných společností, jako je Vědeckotechnická společnost, Socialistická akademie ap. Hledají se nové formy spolupráce s vědeckými společnostmi, zejména s filozofickou, ekonomickou, etnografickou, demografickou, psychologickou a pedagogickou.

Slovenská sociologická společnost se stává místem diskusí k závažným teoreticko-metodickým otázkám rozvoje naší sociologie. Zvláště je třeba zhodnotit výsledky semináře na téma *Sociologie v přestavbě, sociotechnická stránka společenskovo vědního poznávání*, který se konal v r. 1987 a byl první významnou integrační akcí.

V současnosti byly zahájeny práce na přípravě II. sjezdu Slovenské sociologické společnosti, který se má uskutečnit v Matici slovenské v Martině ve dnech 26.–29. září 1989. Ústředním tématem bude rozvoj Slovenska v socialistickém Československu.

Ve zprávě pak byly uvedeny některé výsledky činnosti jednotlivých poboček Československé